

Bağdat Eyaletindeki Atebat'a Şîî Cenaze Nakli ve Karantina (XIX. Yüzyıl-XX. Yüzyıl Başları)

Doç. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN*

Özet

İmâmiye Şîası müntesipleri vefatlarından sonra, İmamların kabirlerinin bulunduğu Atebat'a defnedilmeyi arzulurlar. Bu sebeple yüzyıllardır, defnedilmek üzere tüm Şîî dünyasından Atebat'a binlerce cenaze getirilmektedir. Fakat, yüzyıllardır devam eden bu gelenek, tarih boyunca bölgeye birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir.

Muhtelif vergilerin ve karantina uygulamalarının türlü şikayetlere yol açması nedeniyle, Şîî cenazelerin Atebat'a nakli konusu XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı-İran devletleri arasında meydana gelen ihtilaf konularından bir tanesi olmuştur.

Şîîlerin Bağdat eyaletinin derinlerine nüfuz edebilmesinde cenaze naklinin küçümsenmeyecek katkısının olduğu söylenebilir. Çünkü, cenaze nakli zamanla pek çok meslek gurubu için önemli bir gelir kaynağı haline dönüşmüş ve böylece eyaletin önemli ekonomik güçlerden biri haline gelmişti.

Anahtar Kelimeler: Şîa, Atebat, İran, Osmanlı, Bağdat, cenaze nakli.

Abstract

The followers of Imamiya shia desire to be buried in atabats where the tombs of imams are. Therefore, every year, for centuries, thousands of Shi'i corpses for burial have been transported to atabats from the whole Shi'i world. However, this custom that has been going on for centuries, caused many problems throughout the history in the region.

Because of the taxes imposed on corpses and quarantine, transporting the corpses to atabats has always been one of the disputes between Ottoman-Persian.

It could be argued that the corps traffic has given a considerable contribution to Shia to penetrate deep into the province of Baghdad. Because, by the time, transferring the corpses had been the main sources of income for a variety of professional classes in the province, thus, it had become one of the leading economic forces there.

Key Words: Shia, Atabat, Iran, Ottoman, Bagdat, corps transfer

İmâmiye Şîası müntesipleri ömürlerinde hiç olmazsa bir defa, Necef, Kerbelâ, Kâzîmiyye ve Samarra'da bulunan Ehl-i beyt türbelerini, yani İmamların kabirlerini (Atebe/Atebat, Âsitane-i mübâreke) ziyaret etme niyet ve gayretinde olurlar.¹ Şîîlerin Atebat'a olan bu teveccühleri vefatlarından sonra

* M.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ Ali (ö.661 –Necef), Hüseyin (ö.680 –Kerbelâ), Musa Kâzım (ö.799 –Kâzîmiyye), Muhammed et-Taki (ö.835 –Kâzîmiyye), Ali el-Hâdi (ö.868 –Samarra), Hasen el-Askerî (ö.874 –Samarra).

da devam eder. Her bir Şîî vefatından sonra Bağdat eyaletindeki Atebat'a defnedilmeyi arzular. Şîîlerin vefatlarından sonra Atebat'a defnedilme arzu ve çabalarının, hayattayken buraları ziyaret için sarfettikleri çabadan daha ileri olduğu bile söylenebilir. Çünkü Şîî Caferîler, Atebat'a defnedilmek suretiyle, kıyamet günü buralarda medfun bulunan imamların şefatine nâil olacaklarına inanırlar. Bu nedenle, dün olduğu gibi bugün de, başta İran'dan olmak üzere, Şîî dünyasından defin için her sene Atebat'a binlerce cenaze getirilmektedir. Mamafih, yüzyıllardır devam eden bu gelenek, tarih boyunca birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Şîîlerin Atebat'a cenaze nakli konusu XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı-İran devletleri arasında meydana gelen ihtilaf ve görüşme konularından bir tanesi olmuştur.² Meselâ, cenaze nakilleri sırasında alınan muhtelif vergilerin yanı sıra, yine cenaze nakillerinin Bağdat eyaletinde kolera, veba gibi salgın hastalıklara neden olması karşısında Osmanlıların önlem almaya çalışması, özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru kurulan karantina idareleri ve bu idarelerin uygulamaları türlü şikayetlere yol açıyordu.

Literatürde Cenaze Nakli (Naklû'l-Cenâiz – Naklû'l-Emvât)

Her ne kadar Atebat'a defin konusunda bu denli ısrarlı bir yöneliş olsa da, ilk defa Şeyh Muhammed İbn Babuye (ö. 381/991)³ ile literatüre girmiş görünen cenaze nakli konusu (**naklû'l-*emvât***, **naklû'l-*cenâiz***) Şîî fukaha arasında ihtilafli ve tartışmalı bir mesele olagelmıştır. Bu nedenle de, literatürde, vefat eden bir kişinin cesedinin nakli, ya da defnedildikten sonra yeni bir kabre defnedilmesi konusu etrafında uzun tartışmalar sürüp gitmektedir. Bazıları cenaze nakline tümüyle karşıdır, câiz görmez, kişinin öldüğü yerde defnedilmesi kanaatindedir. Bunlara göre cenaze nakli ölüye saygısızlıktır. Dolayısı ile haramdır.

Fakat, cenaze naklinin cevazına dair pek çok ve çeşitli görüşler de bulunmaktadır. Görüldüğü kadarıyla, definden sonra kutsal yerlere cenaze nakline cevaz verenlerin başını klasik dönemin büyük müçtehidlerinden Şeyh Mu-

bk. İsmail Safa Üstün, "Bağdat Eyaletindeki Atebat'a Gelen Şîî Ziyaretçiler (XIX.Yüzyıl-XX.Yüzyıl Başları)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Kasım-Aralık 2006, s. 159-69.

² Muhammed Rıza Nâsırî, *Nasreddin Şah zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri* (1848-1896), Tokyo 1991, s. 95 vd.; Ali el-Verdî, *Lemehatim İctimaiyyetin min Târîhi'l-İrâki'l-Hadis, min Bidâyeti'l-Ahdi'l-Osmanî Hatta Muntasifi'l-Karni't-Tasi' Aşar*, 1417/1375, I, 259-60; Abbas el-Azzavî, *Tarihü'l Irak Beyne İhtilaleyn*, Bağdad 1954/1373, VII, 244-5.

³ İbn Babuye olarak tanınan Ebû Cafer Muhammed b. Ali el-Kummî, yüzlerce eserin müellifi ve Şeyh Müfid'in hocası olarak İmâmiye Şîası klasik döneminin önde gelen âlimlerindedir.

hammed b. Hasen et-Tûsî (385-460/955-1067) çekmektedir.⁴

Tartışmalarda, nakledilecek cenaze ile ilgili şu dört durum yer almaktadır:

a) Cenazenin doğrudan kutsal bir mekâna nakli, b) Cenazenin her hangi bir mekâna nakli, c) Definden sonra cenazenin kutsal bir mekâna nakli, d) Definden sonra cenazenin her hangi bir yere nakli.⁵

Bu tartışmaların yoğunlaştığı, yirminci yüzyılın başlarında Hibetüddin Şehristanî (1884-1967) *el-İlm* dergisinin muhtelif sayılarında yayınladığı makalelerle cenaze nakline şiddetle karşı durmuştur.⁶ Şehristanî, literatürde cenaze naklini ilk defa ele alan ibn Babuye'nin bu konuda zayıf hadislere dayandığını ileri sürmektedir. Ona göre cenaze nakli, İmam Ali tarafından şiddetle yasaklanmış, gayr-i İslâmi bir âdettir.⁷ Yine ona göre, cenazeleri nakletmekle ölüye saygısızlık yapılmakta, topluma ve çevreye zarar verilmektedir.⁸ Şehristanî, yukarıda anılan dört durumla ilgili görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir. Birinci durumda cenaze nakli müstehabtır. İkinci durumda ise kerâhetle cevâz vardır. Üçüncü ve dördüncü durum ise haramdır.⁹

Buna karşılık, aynı dönemde yaşamış olan Seyyid Abdü'l-Hüseyn Şerefüddin (1872-1957),¹⁰ ölünün nakli konusunda *el-İrfan* dergisinde¹¹ çıkan bir seri makalesiyle şiddetle Şehristanî'ye karşı durmuştur. Şerefüddin, pek çok Şii ve Sünnî ulemânın definden sonra bile kutsal yerlere cenaze nakline cevâz verdiğini ifade etmektedir. Hatta Sünnîler her hangi bir yere cenaze nakli konusunda bile cevâz vermektedir.¹² Nitekim Muhammed Abduh'un cenazesi

⁴ Şeyhü't Taife Ebî Cafer Muhammed İbn el-Hasen bin Ali et-Tûsî (h. 385-460), *en-Nihâye fi Mücerredî'l-Fıkh ve'l-Feteva*, Beyrut ty., s. 44. Muhammed Bakır el-Meclisi, *Bihârü'l-Envâr el-Câmiatü li Dureri Ahbârî'l-Eimmeti'l-Eihâr*, Beyrut 1983/1403, LXXIX, 69.

⁵ *Mevsuatü'n-Necefi'l-Eşref* (nşr. Cafer Duceyli), Beyrut 1993/1413, I, 479.

⁶ Şehristanî'nin, maalesef bizim temin edemediğimiz bu konuya dair makaleleri, editörü olduğu *el-İlm* dergisinin 1911 yılındaki sayısında yayımlanmıştır, bk. Yitzhak Nakash, *The Shi'is of Iraq*, Princeton University Press, 1994, s.193.

⁷ el-Verdî, *Lemehatun*, I, 260.

⁸ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, s. 194.

⁹ *Mevsuatü'n-Necefi'l-Eşref*, I, 479.

¹⁰ Kâzimiyye doğumlu olan Şerefüddin bilahere yerleştiği Lübnan'da tanınan bir dinî otorite olmuş, burada yayın faaliyetlerinde bulunmuş, müslümanların birliği için mücadele etmiş, mesele *el-Fusûlü'l-Mühimme fi te'lifi'l-Ümme* adlı kitabıyla Şii'ler ve Sünnîler arasındaki farklılıkları ele almış, yine aynı maksatla Mısır'da görüşmelerde bulunmuştu.

¹¹ Hem *el-İrfan* ve hem de *el-İlm* dergileri, modern Şii düşüncesi için son derece anlamlı ve etkili yayınlardır. Çünkü 1908 yılında Lübnan'da çıkan *el-İrfan* dergisi, ilk Arapça Şii süreli yayındır. Bunu 1910 yılında basılan ve Irak'ta bir ilk olan *el-İlm* takip etmiştir.

¹² Cenazenin definden önce, ya da defnedildikten sonra kabrinden çıkarılıp başka bir kabre nakli diğer dört mezhepte de tartışılmıştır. Her bir mezhebin bu konuda kendine has hükümleri bulunmaktadır. Malikîler, bazı şartlarla definden önce, ya da sonra, cenaze nakline cevâz verirler.

İskenderiyye'den Kahire'ye nakledilmiştir.

Bu dönemde bu tartışmalar o kadar ileri gitmişti ki, neticede Şehristanî, hayatî endişe nedeniyle Necef'i terketmek zorunda kalmıştı.¹³

Daha yakın dönemlerde yapılmış çalışmalardan olan Ayetullah Seyyid Muhsin et-Tabatabaî el-Hakîm (ö.1970)'in *Urvetü'l-Vuska* adlı eserinde gayet açık bir şekilde, defnedilmiş olsun ya da olmasın, her hâlükârda kutsal yerlere cenaze naklinin câiz olduğu ifade edilmektedir.¹⁴ Ayetullah Humeynî (ö.1989) de *Tahrirü'l-Vesîle* isimli eserinde, -ulemâ arasında ihtilaf olduğunu belirtmekle birlikte- definden sonra Meşahid'e (Atebat'a) yapılan cenaze naklinin câiz olduğu görüşündedir.¹⁵

Konuyla ilgili pek çok nakiller bulunmaktadır. Meselâ Hz. Yakup vefat edince Hz. Yusuf onu Şam'a getirmiş ve Beytül-Makdes'de defnetmiştir. Keza Allah Musa'ya Yusuf'un Mısır'daki kemiklerini mezardan çıkarmasını vahyetmiş, o da Nil'in kıyısında mermer bir lahitten kemikleri çıkarmış ve Şam'a taşımıştır.¹⁶

Atebat'a Defin Yolculuğu ve Yolculuk Esnasında Yapılan Harcamalar

Literatürde çok tartışılrsa da, ölünün ruhunun, nakledildiği mukaddes mekânın bereketinden, burada defnedilmiş olan imamın şefaatinde istifade edeceği umulmaktadır. Böyle yerlere define, fazilet, efdaliyyet ve rüçhaniyyet vardır.¹⁷ Kabir azabını def eder.¹⁸ Meselâ, Necef'de bulunan "Vâdi es-Selâm"ta defnedilen birisi, cennet ve cehennemi bölüştüren Hz. Ali'nin komşusu olur, ona yakın olmak suretiyle feyzinden istifade eder, şefaatine nâil olur. Berzah azabından kurtulur. Çünkü Vâdi's-Selâm'a giren emin ve huzur içinde olur.¹⁹

Kökleri hicrî dördüncü asra kadar uzanan cenazelerin Atebat'a nakli uygu-

Hanevîler, kokmaması şartıyla, defnedilmemiş cenazenin naklinde bir sakınca olmadığı görüşündedir. Definden sonra naklini ise câiz görmezler. Şafîîlere göre, definden önce cenaze nakli haramdır. Hanbelîlere göre, definden önce ya da sonra, kokmamış olmak kaydıyla, cenazenin uzak yerlere naklinde bir beis yoktur. Daha fazla bilgi için bk. Abdurrahman Cezerî, *Kitabü'l-Fıkhi ale'l-Mezahibi'l-Erbaati*, tarih ve baskı yeri yok, I, 537.

¹³ Nakash, *The Shi'is of Iraq*, s. 197.

¹⁴ Seyyid Muhsin et-Tabatabaî el-Hakim, *Müstemsükü'l-Urvetü'l-Vuska*, Beyrut ty, IV, 266.

¹⁵ Ruhullah Musevî el-Humeynî, *Tahrirü'l-Vesîle*, Tahran ty., I, 81.

¹⁶ Meselâ bk. Muhammed Bakır el-Meclisi, *Bihârü'l-Envâr*, LXXIX, 67.

¹⁷ Şeyh Muhammed Hasen en-Necefî (ö.1266), *Cevâhirü'l-Kelâm*, IV, 347. Ruhullah Musevî el-Humeynî, *Tahrirü'l-Vesîle*, I, 81.

¹⁸ Seyyid Muhsin et-Tabatabaî el-Hakim, *Müstemsükü'l-Urvetü'l-Vuska*, IV, 266.

¹⁹ *Mevsuatu'n-Necefî'l-Eşref*, I, 478- 479.

laması neticesinde yüzyıllar içerisinde buralarda dünyanın en büyük mezarlıkları ortaya çıkmıştır.²⁰ Atebatdaki revaklardan başka, Şii'lerin defin için en çok teveccüh gösterdikleri kabirlerin başlıcaları şunlardı; Necef'de Vâdi es-Selâm, Kerbelâ'da Vâdi el-Îman, Kâzimiyye'de Mekabirü'l-Kureyş, Samarra'da Terme.²¹

Cenazeler Atebat'a taze olarak nakledildiği gibi, defnedildiği yerden bütün halde, kısmen, ya da kemik halinde çıkarılmak suretiyle de nakledilmekteydi. Fakat, taze cenazeler uzun mesafelerden nakledildiği için kokmakta ve başta veba olmak üzere eyalette muhtelif salgın hastalıklara neden olmaktaydı. Bunun üzerine 1871 yılında, Midhat Paşa'nın valiliği esnasında Atebat'ı ziyaret eden Nasıruddin Şah'la cenaze nakli konusu görüşülmüş ve cenazelerin defin-den üç yıl sonra²² nakline müsaadesi hususunda anlaşma yapılmıştı. Böylece cenazeler, "emanet" denilen bir sistemle üç yıl boyunca geçici olarak defnedildiği mahalli yerlerde tutulmaktaydı. Söz konusu süre tamamlandıktan sonra cenazeler çıkarılmakta ve nakline müsaade edilmekteydi. Bu durumu da denetlemek ve taze cenaze bulunup bulunmadığını murakabe etmek üzere Osmanlı hükümeti sınıra sıhhiye memurları görevlendirmişti.²³

Lorimer de, Şii cenazelerin İran'da, bozulup çürüyene ve hatta çözülene kadar bir odada, ya da tuğladan kubbeli bir mekânda tutulduktan sonra, defnedilmek üzere ince bir tabaka yün ile sarılıp ahşap bir tabuta konularak kafilerle beraber Irak'a gönderildiğinden bahsetmektedir. Taşıma, iki tarafında ikişer tabut yüklü katırlarla yapılırdı. Cenaze Atebat'a ulaştıncaya definden önce yıkanırdı. İşte bu yıkama işi kamu sağlığını ciddi şekilde tehlikeye sokmaktaydı. Çünkü, bu durum, Irak'ta, özellikle Necef'de vebanın yayılmasına neden olmaktaydı.²⁴ Cenazeler yıkandıktan sonra imamların türbelerine getirilerek

²⁰ el-Verdî, *Lemehatün*, I, 261.

²¹ Bu kabirlere ilâve olarak, yakın zamanlara kadar, *sirdab* adı verilen üç, dört ve hatta on metre derinliğinde ve iki ya da üç katlı mahzen halindeki odalar aile mezarlığı olarak kullanılabiliyordu. Hatta evler dahi kısmi olarak aile kabristanı haline getirilmekte, kabir haline getirilen kısmın üstü kubbe ile örtülmekte idi. Yüksek bir yerden Necef'e bakıldığında pek çok yeşil ve kırmızı kubbeler görülürdü. bk. *Mevsuatü'n-Necefi'l-Eşref*, I, 444-45.

²² Nasırî, *Nasıruddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 156. el-Verdî ve el-Azzavî bu süreyi bir yıl olarak vermektedirler, bk. el-Verdî, *Lemehatün*, I, 260. el-Azzavî, *Târîhü'l-İrâk*, VII, 354.

²³ el-Verdî, *Lemehatün*, I, 260.

²⁴ J.G.Lorimer, *Delilü'l-Haliç*, (*el-Kısmu't-Târihi*), Katar ty., 4. cüz, s. 3382. Biz İngiliz arşiv belgelerinden derlenmiş olan bu kitabın İngilizce'den (*Gazetteer of the Persian Gulf*; J.G.Lorimer. publ. Government of India, 1908-1915; republ. by Gregg International & Irish U.P., 1970. -6v-) Arapça'ya tercüme edilmiş olanı kullandık. 1912 yılında İngiltere'nin Bağdat'taki konsolosu olan kıdemli diplomat Lorimer'in, İngiliz arşiv belgelerine dayalı bu eseri İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki 300 yıllık faaliyetlerini özetlemektedir.

burada tavaf ettirilirdi. Cenaze namazının akabinde de defnedileceği yere taşınırdı.

Uzak yerlerden cenazeleri taşımak için katırcılar kullanılıyordu. Kirmanşah'tan Kerbelâ'ya cenaze nakli ücreti ise, 30-70 tümen arasında değişiyordu. Lorimer bu miktarın kendi zamanında 6-12 İngiliz sterline denk geldiğini söylemektedir. Fakat, katırcıların, aldıkları bu ücretlere rağmen defnetmek üzere teslim aldıkları cesetleri Diyale nehrine attıklarına dair rivayetler bulunmaktadır. Keza, cenaze sahipleri de kutsal mekânlardaki mütevelliler ve görevlilerin gasplarına maruz kalıyorlardı.²⁵

Cenaze nakli sadece katırcılar için değil, Atebat ve etrafındaki pek çok kimse için geçim kaynağı idi. Meselâ, Bağdat eyaletinde gelirini cenaze nakli vesilesiyle sağlayan, kefeciler, mezar kazıcılar, mezarlık işçileri, cenaze yıkayıcıları, cenaze taşıyıcıları ve türbedarların yanı sıra, cenazeye refakat edenlerin barınma, yiyecek v.b. ihtiyaçlarını karşılayan başta hancılar olmak üzere muhtelif meslek gurupları vardı.

Diğer taraftan ulema ve medreselerde okuyan binlerce talebe için cenaze nakli önemli bir gelir kaynağı idi. Öğrenciler belli ücretler karşılığında uzak yerlerden nakledilerek Atebat'a defnedilmiş cenazeler için Kur'an okuyorlardı. Ayrıca, cenaze sahipleri öğrencilere dağıtılmak üzere türbedarlara paralar gönderiyorlardı. Cenaze trafiğinin Atebat'a olan bu ekonomik katkısı, Seyyid Ahmed es-Sâfi en-Necefi isimli bir şâirin beytinde şöyle ifadesini bulmuştu;

“Fe sâdirâtu beledetî meşayihun
Ve vâridâtu beledetî cenaizun”²⁶
(Memleketimden ulu kişiler yetişir
Memleketimin gelirleri ise cenazelerdir)

Bütün bunlara ilâve olarak, cenaze nakli için resmî otoritelere de ödemeler yapılmaktaydı. Fakat, cenaze nakli ve defnine dair XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı yetkililerinin uyguladıkları vergi kalemlerini ve miktarını takip etmek biraz güç görünmektedir. Bu konudaki güçlük, kısmen İran devletinin yüzyıl boyunca ileri sürdüğü istekler karşısında yeniden düzenlemelere gidilmesinden ileri gelmektedir.

Mamafih, yine de elimizdeki belge ve bilgiler dayanarak, bu konuda bir fikir edinebiliriz. Meselâ, Lorimer'in verdiği bilgilere göre, Kirmanşah'taki Osmanlı konsolosu defnedilmek üzere Atebat'a gönderilen her bir ceset için yarım lira

²⁵ Lorimer, *Delil*, 4. cüz, s. 3382.

²⁶ *Mevsuâtü'n-Necefi'l-Eşref*, I, 507.

karşılığında -9 şilin- geçiş izni veriyordu. Ayrıca, buna ilave olarak Hanıkın'daki gümrük memurları yarım lira daha alıyorlardı. Keza, daha az olmakla birlikte, benzer vergiler Osmanlı tebası Şii cenazelere de uygulanıyordu. Bu ücretleri vermemek, bir tabuta iki cesedin yerleştirilip yerleştirilmediğini kontrol etmek için tabutların açılarak teftiş edilmesinden kurtulmak, karantina uygulamalarından sıyrılmak gibi nedenlerle cenaze kaçakçılığı yapılmaktaydı. Özellikle, Bâb-ı Âlî'nin, veba hastalığını yaydığı için zaman zaman eski cesedlerin girişini yasaklaması neticede, cenaze kaçakçılığını teşvik ediyordu. 1897 yılından sonra ise, veba ve taun salgınının bulunduğu Hindistan'dan eski cesetlerin girişi bütünüyle yasaklanmıştı.²⁷ Esasen, defnedilmek üzere Hindistan'dan Atebat'a gönderilen Şii cesetler de fazla değildi.

Şüphesiz cenazelere refakat edenler ve ziyaret maksadıyla Atebat'a gelenlerden de muhtelif vergiler alınmaktaydı. İran hükümeti hayvanlarla yolculuk eden İranlı ziyaretçilerden pasaport başına 40 Kıran²⁸ talep etmekteydi. Bu miktar Lorimer'in ifadesine göre 6.5 İngiliz şiline denkleştirmektedir. Kirmanşah'taki Osmanlı konsolosu ise Lorimer'in ifadesiyle 20 altın kuruş -3 şilin ve 7 pens- karşılığı giriş müsaadesi veriyordu. Yayalar, kadınlar ve çocuklar bu pasaport uygulamasından muaftılar. Osmanlı karantina memurları da, Hanıkın'da hududu geçen ziyaretçilerden 10 altın kuruş - 1 şilin 10 pens- almaktaydılar.

Yıllık olarak Atebat'a gelen cenaze sayısına dair elimizdeki veriler ise farklılar arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin Tahran'daki sefiri Ahmet Vefik Efendi (1851-54) İran'dan Bağdat eyaletine gelen cenaze sayısının yıllık 1.000 civarında olduğunu söylemektedir.²⁹ Fakat bu konuda başka kayıtlar bu sayıyı çok daha fazla olarak vermektedir. Meselâ, Hanıkın gümrüğü kayıtlarına göre,

²⁷ Lorimer, *Delil*, 4. cüz, s. 3383.

²⁸ İran Şah'ı Fethi Ali Şah, "Sahib Kıran" sıfatını paranın üzerine bastırması, üzeri bu ünvan yazılı paralar da (1.000 dinar) zamanla kısaca "kıran" olarak anılır olmuştur. Bir tumana eşit olan bir kıran, Pehleviler zamanında riyale çevrildi (bk. Abdullah Mustevfi, *Şerh-i Zindegani-yi Men ya Tarih-i İctimat ve İdari-yi Devre-yi Kaçariyye*, Tehran 1371, I, 38-9). Bu eserin yazarın kızı Nayer Mostofi Glenn tarafından kısaltılarak yapılmış İngilizce çevirisi oldukça hatalı görünüyor. Meselâ, "sahib kıran" ünvanı "sahib kuran" olarak okunmuş ve öylece de (The keeper of The Koran) tercüme edilmiş (bk. "The Administrative and Social History of the Qajar Period, the Story of my Life: from Agha Mohammad Khan to Naser ed-Din Shah (1794-1896)", Abdollah Mostofi; çev. Nayer Mostofi Glenn, California 1997, I, 22). Abdullah Müstevfi'nin babası ve özellikle dedesi, sırasıyla Fethi Ali Şah, Muhammed Şah ve Nasıruddin Şah'ın mali işlerini üstlenmişti. Fethi Ali Şah tahta geçişinin üçüncü yılında Kıran'ı bastırması. Fethi Ali Şah'ın bastıracağı başka bir para da "fette" (Fethi Ali Şah'ın kısaltılmışı) olarak isimlendirilmişti (bk. el-Azzavî, *Târîhu'l İrak*, VII, 291).

²⁹ Dilek Kaya, *19. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbelâ Sancağı*, yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2004, s. 106.

1849-50 yılında İran'dan gelen cenazelerin toplamı 3176 idi.³⁰

Lorimer de 1889 ve 1890 yılı itibarıyla Atebat'a defnedilen Şîî cenazelerin sayısını şöyle vermektedir;³¹

Sene	İran uyruklu	Osmanlı tebaası	Toplam
1889	5.620	4.000	9.620
1890	9.754	4.600	14.354

Defin Rüsümları

Eldeki belgelerden, yetkililere nakli için yapılan ödemelere ilâveten, bu cenazelerin defin ile alâkalı olarak da muhtelif ödemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Meselâ, 1841 tarihinde nakledilen cenazeler için 20-25 kuruş “kabir kirası” alınmaktaydı.³² Öyle görünüyör ki bu tarih itibarıyla, söz konusu bu ödeme türbelerin mütevellilerince alınıyordu.

Diğer taraftan Lorimer, detay vermeksizin, 1889 yılı itibarıyla Bağdat eyaletinde resmi olarak cenaze defninden Osmanlı yetkililerine ödenen paranın 6.009 lira, aşağı yukarı 4.807 sterlin olduğundan bahsetmektedir. 1890 yılında bu miktar 11.554 liraya, takriben 9.234 sterline ulaşmıştı. Lorimer'in ifadesine göre bu rakamlara Kirmanşah'taki Osmanlı konsolosunun tahsil ettiği para dahil değildi.³³

Yine Lorimer, XIX. yüzyıl sonu itibarıyla, Osmanlı yetkililerinin, defnedilecek yere göre farklı miktarlarda defin vergisi aldığını bildirmekte ve şu verileri nakletmektedir;³⁴

Kutsal Mekân	Özel Defin Yeri	Vergi Miktarı
Necf	Revak	5.000 kuruş (40 sterlin)
“	Eyvan zeheb	2.500 kuruş (20 sterlin)
“	Hücretü's-sahn	250 kuruş (2 sterlin)
“	Ardu's-sahn	200 kuruş (1 sterlin 16 şilin)
“	Vâdi's-selâm	50 kuruş (9 şilin)
Kerbelâ	Revak	500 kuruş (4 sterlin)
“	Eyvan zeheb	150 kuruş (1 sterlin 7 şilin)
“	Vücretü's-sahn	100 kuruş (18 şilin)
“	Vâdi'l-îman	30 kuruş (6 şilin)
Kâzimiyye	Revak	200 kuruş (1 sterlin 16 şilin)

³⁰ Muhammed Rıza Nasırî, *Nasriddin Şah zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 156.

³¹ Lorimer, *Delil*, 4. cüz, s. 3383.

³² Kaya, *19. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbelâ Sancağı*, s. 117.

³³ Lorimer, *Delil*, 4. cüz, s. 3385.

³⁴ *a.g.e.*, s. 3384.

“	Eyvan zeheb	100 kuruş	(18 şilin)
“	Hücretü's-sahn	21 kuruş	(3 şilin 9 pens)
“	Arzu's-sahn	21 kuruş	(3 şilin 9 pens)
Samarra	Revak	70 kuruş	(12 şilin 7 pens)
“	Hücretü's-sahn	40 kuruş	(7 şilin 1 peni)
“	Arzu's-sahn	40 kuruş	(7 şilin 1 peni)
“	Terme	40 kuruş	(7 şilin 1 peni)

Mamafih, defin ile ilgili vergilerin bununla sınırlı olmayıp, ilave başkaca vergi kalemlerinin daha bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde tesadüf ettiğimiz bazı evraklar, Necef ve Kerbelâ'daki vakıfların defin gelirinden bahsetmektedir.

Buna göre, 1301/1885 yılı Nisan ayında Bağdat'taki vakıflardan elde edilen ve Hazine-yi Evkaf-ı Humayun tarafından tahsil edilen gelir 999.947 kuruş 20 paraydı (9 yük 99.947 kuruş 20 para). Masraflar çıktıktan sonra kalan miktar da 992.402 (9 yük 92.402 kuruş) kuruş 29 paraydı.

Sadece Kerbelâ sancağındaki vakıflardan 1302/1886 yılı Nisan ayında tahakkuk eden miktar ise 132.488 kuruştur. Bu miktarın 17.618 kuruş 20 parası tahsil edilmiş, 114.869 kuruş 20 parası bakiye kalmıştı. Bu miktarların içinde Necef ve Kerbelâ'ya defin tahsilatı da yer almaktaydı. Buna göre Kerbelâ'daki İmam Hüseyin ve İmam Abbas vakıfları tarafından cenaze defni için tahakkuk edilen miktar 8.084 kuruştur. -Bu miktarın 3.012 kuruş 20 parası tahsil edilmiş olup, 5.071 kuruşu bakiyye idi.-

Necef'de İmam Ali vakfı tarafından cenaze defni için tahakkuk edilen miktar ise 14.606 kuruş olup bu miktarın tamamı tahsil edilmişti.³⁵

1302/1886 yılı Nisan ayı itibarıyla Kerbelâ ve Necef'e yapılan definden vakıflara mahsuben alınan paranın toplamı 22.690 kuruş olmaktadır. Ortalama olarak her ay bu miktar 20.000 kuruş olarak kabul edilirse, sadece Necef ve Kerbelâ'daki vakıflarca definden elde edilen gelir yıllık 240.000 kuruşu bulmaktadır.

Her ne kadar yukarıdaki veriler farklılıklar arz etse de, defin rüsümü ile ilgili nakledilen miktarlar gerçekten de hatırı sayılır miktarlardır. Bu miktarların ne değer ifade ettiğini göstermesi açısından, Osmanlı otoritelerinin şu düşüncesini nakletmek yerinde olabilir. 1894 yılı itibarıyla Bağdat valisinin teklifi ile, elde edilen defin rüsümü, Samarra'da Şii propagandanın önünü kesmek üzere inşa

³⁵ 6 Eylül 1303/selh zilhicce, 1304, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Evkaf Nezareti (EV.d), -1/-1 / 26113.

edilmesi planlanan ve maliyeti 100.000 kuruş olarak hesap edilen medresenin yapımına kaynak olarak düşünülmüştü.³⁶ Vali aynı zamanda, yine Şiî propagandanın önünü kesmek üzere Samarra'ya 1.500 kuruş maaşla "erbab-ı ilim ve fazıldan ve umur-i siyasiyye'ye vakıf zevattan" bir müftü tayini teklif etmiş, maaşının da yine defin rüsumundan karşılanmasını istemişti.³⁷

Defin Rüsumuna Tepkiler

Fakat, Atebat'a defnedilecek cenazelerden alınan bu vergiler, şikayet ve sızlanmalara neden olmaktadır.³⁸ Bu nedenle, zaman zaman defin rüsumunun kaldırılması talep edilmekteydi. Şüphesiz bu durum, Osmanlı-İran devletleri arasındaki görüşmelere konu olmaktadır.³⁹

Meselâ, 1910 tarihinde Bağdat eyaletine yerleşmiş Şiîler, Atebat'a defnedilen cenazelerden alınan "rüsum-i sıhhiyenin" kaldırılması hakkında Meclis-i Mebusan'a talepte bulunmuşlardı.⁴⁰

Gerçekten de, 1910 yılında defin rüsumunun kaldırılması düşünülmüş olmalı ki, eyaletteki yetkililer bu duruma itiraz etmişlerdi. Çünkü, eyaletteki yetkililere göre, defin rüsumunun alınmasının nedenlerinden biri de, gelir temini değil, kamu sağlığını tehdit eden cenaze naklinin sınırlandırılmasına hizmet etmesi idi.⁴¹ Dolayısı ile, otoritelere göre bu resm ilga edilmemeliydi. Ayrıca defin rüsumu geliri Kerbelâ ve Necef'deki gureba hastahanesi masraflarını karşılamakta idi. Bu nedenle de Osmanlı otoritelerine göre bu rüsum ilga edilmemeliydi.⁴²

1906 tarihi itibarıyla padişahın oluru ile Atebat'a ziyarete gelen ziyaretçilerden fukaranın hastalanıp sığındığı bir guraba hastahanesi (Kerbelâ ve Necef'de) yapılmış, masraflarını karşılamak üzere Atebat'a defnolunacak her cenaze için onar kuruş ilave defin resmi alınması kararlaştırılmıştı. Çünkü gelen fukara ziyaretçilerden hastalanıp sığınacak yer bulamayanlar sefalet

³⁶ 09 / Cemâziyelâhir / 1310, BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV), 73 / 71.

³⁷ 23 / Cemâziyelâhir / 1310, BOA, İ.HUS, 7 / 1310/C-69.

³⁸ Mamafih bu vergilerden muaf olanlar da vardı. Meselâ, 26 cemaziyeluhra 1329 / 15 mayıs 1327 tarih itibarıyla Necef, Kerbelâ ve Kâzimiyye eimme-i izâm sahnına defnolunacak hademe emvati için defin rüsumu alınmayacaktı, 29 / Cemaziyevvel / 1329, BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 152 / 75.

³⁹ Nasırî, *Nasıruddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 95 vd.; Kaya, *19. Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Kerbelâ Sancağı*, s. 117.

⁴⁰ 03 / Safer / 1328, BOA, Muhaberât-ı Umûmiyye İdaresi Belgeleri (DH.MUİ), 60 / 60.

⁴¹ 12 / Şevval / 1331, BOA, Dahiliye Nezareti Evrakı, İdare Kısmı (DH.İD), 54/-2 / 66.

⁴² 12 / Şevval / 1331, BOA, DH.İD, 54/-2, 66.

içinde ölmekteydiler. Böylece Kerbelâ'da muntazam ve mükemmel bir hastahane yapılmıştı. Fakat, otoriteler Kerbelâ ve Necef'de oturan İranlılardan evkafa giden defin rüsümünün alınmaması kararı ile tereddüde düşmüşler, hastahane masraflarına karşılık alınan defin rüsümünün da alınıp alınmayacağını Bâb-ı Âlî'ye sormuşlardı. Otoriteler bu rüsümün devamını istiyorlardı. Bu rüsümün kaldırılması halinde, bunca emek ve binlerce para harcanmış olan ve hayatlar kurtaran hastahanenin kapanacağını bildirmişlerdi. Bu rüsüm kaldırırsa yerine bütçeden ayrı bir pay ayrılmalıydı.⁴³

Diğer taraftan, defin rüsümünün kaldırılması, ya da, aşağıda ifade edileceği gibi, salgın hastalık endişesiyle Atebat'a cenaze nakli yasağı konulması neticesinde hazine-i evkaf gelirinde büyük eksilmeye neden olmaktaydı.⁴⁴

Şikayetler ve diplomatik baskılar nedeniyle zaten sıkıntılara neden olan defin rüsümü, savaş ve karışık günlerinde büsbütün bir mesele haline gelmekte, söz konusu rüsüm toplanamamaktaydı. Meselâ, Bağdat vilayeti, 1915 senesinden itibaren Necef defin resmine yapılan 20 kuruş zammın Necef'de meydana gelen olayların nedenlerinden biri olduğu için bu resmin kaldırılmasını teklif etmişti.⁴⁵ Muhtemelen zikri geçen olayların bastırılmasında fayda sağlayacağı düşüncesiyle, Necef ve Karbela'da, 1915'ten itibaren "Meclis-i Umumi-yi Vilayet"çe defin rüsümü kaldırılmıştı. Fakat, bunun da bir neticesi olarak bütçede 300.000 kuruş açık meydana gelmişti. Bu açığın takip eden yıl daha da büyüyüp 1.000.000 kuruşa ulaşacağı tahmin edilmekte idi. Bu durumda da okulların bütçesinde kısıtlamaya gidilecekti. Bu nedenle valilik genel bütçeden destek istemekteydi. Fakat Bâb-ı Âlî sadece tasarruf önermekle yetinmişti.⁴⁶

Bâb-ı Âlî yazısında ayrıca kabirlerin idare ve vergilerinin toplanması işinin vilayetlerden belediyelere devredileceğini belirtmiş ve bu nedenle de belediyeler hakkında tanzim edilecek olan düzenlemelere kadar beklenilmesi tavsiyesinde bulunmuştu.⁴⁷

Karantina

Defin rüsümü konusundaki şikayetlerden ayrı olarak, salgın hastalıklara karşı yürütülen karantina uygulamaları da sızlanma ve şikayet konusuydu.

⁴³ 12 / Şevval / 1331, BOA, DH.İD, 54/-2, 66.

⁴⁴ 09 / Muharrem / 1323, BOA, Sedaret Mektubî Mühimme Kalemî Belgeleri (A.MKT.MHM), 557, 13.

⁴⁵ 27 / Cemâziyelevvel / 1335, BOA, Umur-i Mahalliye-i Vilâyât Belgeleri, (DH.UMVM), 19 / 22.

⁴⁶ 27 / Cemâziyelevvel / 1335, BOA, DH.UMVM, 19 / 22.

⁴⁷ 27 / Cemâziyelevvel / 1335, BOA, DH.UMVM, 19 / 22.

Karantina, hem Atebat'a gelen ziyaretçiler için ve hem de cenaze nakli için uygulanmakta idi. Meselâ, bu maksatla Bağdat ve Basra istikametinden gelen ziyaretçi kabilelerinden Kerbelâ ve Necef'e gelecek olanlar "Necef'ten altı saat ötede Resile isimli yerde", Semave'ye gelecek kısım da "Semave'den ileride uygun yerlerde heyet-i sıhhiyece muayene edilmekte" idi. Daha önceleri de Kerbelâ, Necef ve Semave kasabalarının ortasında bir yerde tam teşekküllü bir heyet-i sıhhiye kurulmuş, hacılar muayene edilmişti.⁴⁸ Bu tür düzenlemeler kalabalık sebebiyle askeri birlikler tarafından destekleniyordu.⁴⁹

Şüphesiz, Atebat'a cenaze nakli ve defnine karşı da karantina uygulamaları kaçınılmazdı. Çünkü, Şîî cenazelerin kabirden çıkarılıp Atebat'a nakledilmesi, kolera salgınının tekrarına yol açabilmekteydi. Tabip raporu olmadıkça define izin verilmemesi "Meclis-i Umur-i Sıhhiye" kararı idi.⁵⁰ Mamafih, bu ve benzeri kararların tam olarak uygulanması pek o kadar kolay olmamaktaydı. Meselâ, 1911 tarihinde cenaze nakli yasağı konulmuş olmalı ki, Dahiliye Nezaretine müracaatla, Sıhhiye Nezareti, Kerbelâ'dan Necef'e cenaze kaçakçılığının engellenmesine dair bir talepte bulunmuştu. Çünkü Kerbelâ'da kolera salgını vardı. Keza, 1914 tarihi itibarıyla da Bağdat'tan Atebat'a taze cenaze nakli yasaktı. Kanun-i muvakkatla getirilen "defin nizamnamesi"nin 2. maddesine göre hem İran'dan ve hem de Osmanlı topraklarından, Necef, Kerbelâ ve Kâzımıyye'ye taze cenaze nakli yasaklanmıştı. Fakat, gelen tepkiler üzerine idari kararlar, vefattan sonra 12 saat zarfında Atebat'a taze cenaze nakline müsaade kararı çıkmıştı.⁵¹ Daha evvelden de 1905 yılında, 12 saatlik mesafeden Atebat'a taze cenaze nakline müsaade edilmiş, daha uzak yerler yasaklanmıştı. Daha uzaktaki Şîî cenazeleri buldukları yerlerde defnedilecekti. Üzerinden üç sene geçtikten sonra Atebat'a nakline müsade edilecekti.⁵²

Fakat Şiîler, 30 saat kadar mesafeden Kerbelâ ve Necef'e cenaze naklinin serbest olmasını ve söz konusu kanunun bu doğrultuda tadilini talep etmekteydiler. Hatta Şiîler bunu da yeterli bulmamakta, taze cenaze nakli yasağının bütünüyle kaldırılmasını istemekteydiler. 1914 tarihinde Bağdat valiliği Dahiliye Nazırlığına "Osmanlı Caferî Mektebi Müdürü Şakir ve arkadaşlarının",

⁴⁸ 28 / Muharrem / 1316, BOA, A.MKT.MHM, 576 / 25.

⁴⁹ Bütün bu ve benzeri uygulamalar için belediye tabibi olarak Kerbelâ'ya 2.000 Necef'e de 1.500 kuruş maaşla tabipler talep olunmaktaydı. 24/Ca/1328, BOA, DH.MUİ, 100/-1 / 30.

⁵⁰ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

⁵¹ 12 / Receb / 1332, BOA, DH.İD, 203 / 2.

⁵² 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13. Daha önce de ifade edildiği gibi, cenazelerin ölümden üç yıl sonra Atebat'a defnedilebileceğine dair anlaşma 1871 yılında Midhat Paşa'nın valiliği sırasında imzalanmıştı. Buna göre, İranlı cenazeler öldükleri yerlere defnedilecekti. bk. Nasırî, *Nasriddin Şah zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s.156.

Bağdat'tan Atebat'a taze cenaze nakline dair yasağın kaldırılmasını talep ettiklerini bildirmişti. Vali yazısında Şiilerin bu yöndeki taleplerinin “memleketi müteessir ettiğini” bildirmektedir.⁵³ Valinin bu ifadesinden, defin konusunda yaşanan sıkıntının eyalette gerginliğe yol açtığına hükmetmek mümkündür.

Fakat Bâb-ı Âlî bu konuda direnerek kamu sağlığı açısından kanunun yürürlükte kalmasını istemiş, kanunun gerekçesinin vilayete bildirilmesine karar vermişti. Fakat eyaletteki Caferîler cenazelerin Atebat'a nakli yasağının, anayasa ile sağlanan “mezhep hürriyetine” aykırı olduğunu ileri sürerek defin nizamnamesinin karantina nizamnamesine de ters düştüğünü iddia etmekteydiler. Halbuki, üzerinden üç sene geçmeyen cenazelerin nakli karantina nizamnamesiyle de yasaktı. Bütün bunlara rağmen, eyaletteki Caferîler yasağın kaldırılması için Bâb-ı Âlî'ye peşpeşe telgraflar çekmekteydiler. Yasak Caferîlere karşı bir hakaret olarak görülüyordu. Onlara göre bu uygulamayla “mezhep akideleri” sınırlandırılmaktaydı.⁵⁴

Yine onlara göre bu yasak “bir çok Caferiyyü'l-mezhep olanların kalplerinde derin tesirler icra edebilecekti.” Şiiler cenaze naklinin asırlardır devam edegelen bir “zarurât-ı mezhebiyye” olduğunu ileri sürüyorlardı.

Gelen bu baskı ve tepkiler nedeniyle karantina kısmen uygulanabilmekteydi. Bir müddet sonra salgın hastalıkların kesilmesiyle karantina uygulaması kaldırılıyordu. Bağdat eyaletinde ve İran'da veba gibi salgın hastalıklar zaman zaman görülüyor, zaman zaman kayboluyordu. Bu nedenle salgının İran'da sona ermesiyle yasak kalkmaktaydı.

Hindistan'da ise durum farklı idi. Daimi bir şekilde veba salgınının bulunduğu Hindistan'dan ve Belucistan'dan Atebat'a getirilecek cenazelerin kabul edilmemesi ise “Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye” kararı idi.⁵⁵

Fakat, karantina uygulamalarının bazı istisnaları bulunmaktaydı: protokol definleri. Vefat eden şah ailesi, ya da ulema mensubu kişilerin Atebat'a nakilleri ile ilgili zaman zaman İran sefaretî Bâb-ı Âlî'ye müracaatta bulunmaktaydı. Meselâ, 1898 tarihinde İran sefiri Şah'ın (Muzafferuddin Şah) birkaç sene evvel vefat eden annesi Şukuhu's-Saltana (Nasıruddin Şah'ın hanımı)'nın kemiklerinin Atebat'a nakli ve defni için ricada bulunmuştu.⁵⁶

Aynı şekilde İran sefaretî 1901 tarihinde yazıyla Şah'ın Tahran'da vefat

⁵³ 12 / Receb / 1332, BOA, DH.İD, 203 / 2.

⁵⁴ 12 / Receb / 1332, BOA, DH.İD, 203 / 2.

⁵⁵ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

⁵⁶ 15 / Cemâziyelevvel / 1316, BOA, A.MKT.MHM, 577 / 11.

eden amcası Adudu'd-Devle'nin cenazesinin Atebat'a nakli ve defni müsadelerini istemişti.⁵⁷ Halbuki, üç sene müddet şartını tamamlamamış cenazelerin Atebat'a nakli ve defni Sıhhiye Nezareti'nin iznine bağlı idi.⁵⁸

Yine İran sefareti 1901 tarihinde, vefat eden Tahran müçtehid Mirza Hüseyin Aştıyani Aga'nın cenazesinin Kerbelâ'ya nakli hususunda Seyyid, Ayetullah gibi ulemanın ricada bulunduğunu sedarete bildirmişti.⁵⁹ Verilen cevapta Bağdat'a bu kabil cenazelerin Sıhhiye Nezareti'nin ruhsatı ile istisna surette Atebat'a naklinin emsalden olduğu bildirilmişti.

Ayrıca, 1902 tarihli bir sedaret yazısına göre İran Hariciye Nazırı Müşiru'd-Devle'nin oğlu Mirza Ali Han Paris'te vefat etmişti. Yazıya göre İran cenazesinin, Basra yolu ile Atebat'a nakledilmesi ve buraya defnini talep etmekteydi.⁶⁰

Keza, İran sefareti, 1904 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiş olan İranlı müçtehid Fazıl Şerebeyanî'ni cenazesinin Atebat'a defnini talep etmiş, Padişah iradesi ile bu istek yerine getirilmişti.⁶¹

Yetkililer, Hindistan'dan cenaze nakli konusunda ise daha hassas duruyorlardı. Meselâ, 1898 tarihinde, Necef'e yerleşmiş olan İran şehzadelerinden Nizâmü'l-ulemâ Esed Han'ın etrafındakilerden olup Bombay'da öldürülen Seyyid Haşim Han'ın cenazesinin Atebat'a defni için müsaade istenmiş, fakat yetkililer, buna pek yanaşmamışlardı. Bu husus Necef'de mukîm en büyük müçtehidlerden İranlı Muhammed Şibeyanî tarafından da dile getirilmişti. Vali de siyasi açıdan bu talebin desteklenmesini istemişti. Fakat veba illetinin Hindistan'da salgın halde bulunmasından ötürü tüm cenazelerin Atebat'a getirilmesi yasaktı. Ama yine de "katledilerek öldürüldüğü için usul-i fenniyesine göre tahnit edilerek (kefenin buhurla tütsülenmesiyle)" içine hava girmeyecek şekilde kurşun bir sandığa konulması, yine bu sandık da çinko veya tahtadan başka bir sandığa yerleştirilmesi ve mahalli hükümetçe de mühürlenmesi ve bu durumu tespit eden bir tutanak tanzim edilmesi halinde geçişine izin verilebilirdi.⁶²

Diğer taraftan, Hindistan'dan gelen bir başka cenaze nakli talebi ise olumlu karşılanmamıştı. "Hindistan memâlikinden Haydarabad umerasından"

⁵⁷ 13 / Ramazan / 1320, BOA, A.MKT.MHM, 582 / 2. Adudu'd-Devle, Muzaferüddin Şah'ın annesi Şukuhu's-Saltana'nın 1819 doğumlu amcası olmalıdır.

⁵⁸ 13 / Ramazan / 1320, BOA, A.MKT.MHM, 582 / 2.

⁵⁹ 10 / Cenâziyelevvel / 1319, BOA, A.MKT.MHM, 581 / 12.

⁶⁰ 10 / Rebiulevvel / 1320, BOA, A.MKT.MHM, 556 / 13.

⁶¹ 23 / Şevval / 1320, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 6.

⁶² 12 / Rebiulevvel / 1316, BOA, A.MKT.MHM, 577 / 7.

(Haydarabad Nizamlığı) Mükerrümü'd-Devle “ceddesinin” naaşının Atebat'a nakli talebinde bulunmuş, Bağdat valisi de 1905 tarihli yazı ile durumu sedarete bildirmişti. Vali gereğinin yerine getirilmesinin Haydarabad ahalişi üzerinde iyi tesir bırakacağını da ilave etmişti. Durumun mütalaa için danışıldığı Sıhhiye Nezareti de Hindistan'da daimi bir şekilde veba salgını bulunduğu için buralardan ve Belucistan'dan Atebat'a getirilecek cenazelerin kabul edilmemesinin Meclis-i Umur-i Sıhhiye kararı olduğu, bu nedenle Mükerrümü'd-Devle'nin bu talebinin uygun olmadığı mütalaaında bulunmuştu.⁶³

Karantina Uygulamalarının Bir Neticesi: Cenaze Kaçakçılığı

Bütün bu karantina uygulamaları beklenen neticeyi vermediği gibi, durumu daha da fena hale getirebiliyordu. Çünkü Karantina uygulamaları neticesinde Necef'e gelen taze cenazeler gündüz engellenmekte ise de, geceleyin nakillerinin önüne geçilememekteydi. Bu durumda da, cenazeler usulüne göre defnedilmemekteydi. Dolayısı ile sırf bu nedenle salgın hastalık riski doğabiliyordu.⁶⁴

Öte yandan, karantina uygulamaları cenazelerin gizli yollardan Atebat'a nakline ve İran'da yeni bir mesleğin doğmasına yol açmıştı: cenaze kaçakçılığı. Cenaze kaçakçılığını meslek edinen kişiler karantinayı aşmak için çeşitli hilelere başvuruyorlardı. Meselâ, uzun müddet toprağın altında kalmış görüntüsü vermek için, teslim aldıkları cenazelerin etlerini kemiklerinden ayırdıktan ve kemikler üzerine bir miktar kireç serptikten sonra güneşin altında bekletiyorlardı. Akabinde de, bu kemikler özel bir sandığa, etler de ayrı bir keseye yerleştirilip, cenazeler Atebat'a taşınmaya hazır hale getiriliyorlardı. Necef'e ulaştınca da et ve kemikleri aynı mezara defnediyorlardı.⁶⁵ Bunun üzerine sınırdaki denetleme daha sıkı hale getirilmiş, görevliler ölü eti aramaya başlamışlardı. Kaçakçılar da bunları denetlemeden gizlemek için türlü yollara başvuruyorlardı.⁶⁶

Diğer taraftan cenaze kaçakçılığına, Osmanlı sınırları içindeki memurlar da dahil olabiliyordu. Bağdat karantina müfettişi Dr. Kasım İzzeddin Efendi tarafından bildirilip, “Meclis-i Umur-i Sıhhiye”de okunmuş olan yazıya göre,

⁶³ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

⁶⁴ 17 / Şevval / 1329, BOA, DH.İD, Dosya No: 46 / 42.

⁶⁵ el-Verdî, *Lemehatün*, I, 260.

⁶⁶ el-Verdî, daha yakın zamanlarda bazı yaşlıların, cenaze nakline dair anlata geldikleri tuhaf bir hikâyeyi nakletmektedir. Buna göre, İran'dan bir adam bir kesede Necef'e babasının etlerini taşıyordu. Yolculuk esnasında arkadaşlarından birinin karnı acıkmıştı. Bir şeyler yemek üzere etrafı araştırırken keseyi buldu ve eti pişirerek yedi. Yemeğini bitirdikten sonra ölünün etini yediğini anladı. Bunun üzerine ölünün oğlu başladı çırpınmaya, “Vah başıma gelenler. Babamın etini yedin!”, el-Verdî, *Lemehatün*, I, 261.

hancı çırağı Ali Şehvaz isimli biri yine cenaze kaçırmak maksadıyla Kasr-ı Şirin'e gidip geri dönerken hududda karantina memurları tarafından görülmüştü. Bu nedenle tahaffuzhaneye çağrılarak kendisine 10 kuruşluk ceza verilmişti. Fakat yine aynı kişi bu işi tekrar edince Hanıkın karantina tabipliği mahalli hükümete bir yazıyla hakkında ceza takibi istemişti. Fakat herhangi bir işlem yapılmadığı gibi söz konusu Ali Şehvaz, tabip hakkında şikayette bulunmuş, tabibin din ve mezhebine sövdüğünü ve kendisini dövdüğünü ileri sürmüştü. Şikayeti ciddiye alan Hanıkın bidayet mahkemesi tabip hakkında tezkere tanzim edip tabibe tebliğ etmişti. Tabip Zekatos (?) Efendi de bunun kendisini Hanıkın'dan kaçırmak için kaymakam, İran konsolosu, hakim ve müstantik (sorgu hakimi) tarafından düzenlendiğini ileri sürmüştü. Tabip bu durum üzerine, cenaze kaçırarak kamu sağlığını tehdit eden Ali Şehvaz gibi adamların mahalli hükümet tarafından himaye edildiğini, bu nedenle artık vazife yapamayacağını söylemiş, başka yere naklini isteyerek Bağdad'a dönmüştü. Çünkü, böyle bir şekilde karantina idaresi yürüyemezdi.⁶⁷ Bu rapordan anlaşıldığına göre, cenaze kaçakçılığı zaman zaman bazı yetkililerin himayesinde yapıyordu.

Nitekim, başka bir arşiv belgesinde de görüldüğü gibi, karantina memurlarınca yakalanan cenazeler mahalli yetkililere teslim edilmekte, fakat yine mahalli otoriteler görevlerinde suistimallerde bulunarak, bir oyunla cenazeyi yakalayıp teslim edeni mahkum etmekte, kaçakçılığı yapanları ise serbest bırakmaktaydılar. Keza, Kâzimiyye'deki mezarlıklar da cenaze kaçakçılığı yapmakta, Kâzimiyye kaymakamı da Kâzimiyye'den cenaze çıkarıp bunları Kerbelâ ve Necef'e gizlice nakleden mezarlıkları himaye etmekteydi.⁶⁸ Kaymakamlar gibi, hâkim ve müstantik ve hatta İran konsolosu bile suistimallerde bulunuyordu.

Bu durum karşısında sıhhiye memurları da valinin kendilerini korumamasından şikayet etmekteydiler. Sedaret de bu konuda vilayete uyarıda bulunmuş, "böyle birtakım usul-i garibeye tesadüf olunmasının şayan-ı teessüf hususlarından" olduğu belirtildikten sonra "memurîn-i sıhhiyenin temin-i hayat ve sıhhat ve teshil-i vazife-i memuriyyetleri neyi gerektiriyorsa onun icrâ-yı lüzumu" tenbihinde bulunmuştu.⁶⁹

Öte yandan, cenaze kaçakçılığı meselesinde bizzat karantina memurları da suistimallerde bulunmaktaydı. Meselâ, Bağdat karantina müfettişi Bednaviski (?) Efendi şahsi menfeati karşılığında koleradan vefat eden 4-5 aylık kokmuş

⁶⁷ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

⁶⁸ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKTH.MHM, 557 / 13.

⁶⁹ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

cesetlerin nakline ruhsat vermişti. Bilahere Trablusgarb karantinasına atanan Bednaviski hakkındaki şikayetin değerlendirilmesi Bağdat'a müfettiş olarak atanan Kasım İzzeddin Efendi'ye havale edilmişti.⁷⁰

Aynı şekilde diğer karantina memurları da benzer usulsüzlüklerde bulunmaktaydılar. Meselâ, Kâzımiyye ve Müseyyeb karantina dairelerinin ruhsatı ile Necef'e getirilen 14 cenaze kemik halinde bulunmayıp kokmuş olduğu, bunların 4-5 ay evvel koleradan öldükleri anlaşılmıştı.⁷¹

Ayrıca 1909 tarihli bir evraka göre, 550 kadar İran cenazesi de benzer şekillerde kaçırılmıştı. Bu tür suistimallerin önüne geçmek için karantinahaneler sürekli teftiş edilmekteydi.

Netice

Son zamanlarda yapılan çalışmalarla, sosyal, ekonomik, dini ve siyasi açılardan, Atebat'ın genelde Bağdat eyaleti ve özelde de Caferî Şiîler için, görünenin de ötesinde bir öneme sahip olduğu gerçeği giderek daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁷²

Atebat'a eğitim ve ziyaret maksadıyla gerçekleştirilen seyahatler ve buralara yapılan büyük teberrular bir tarafa, sadece cenaze nakli ve defni etrafındaki sosyal ve ekonomik doku bile Şiîlerin XIX. yüzyıl sonları itibarıyla Bağdat eyaletinin derinlerine ne derece nüfuz ettiklerini göstermektedir.

Literatürde tartışmalı bir konu olmakla birlikte, Şiîlerin tarih boyunca Atebat'a defin konusunda gösterdikleri çaba gerçekten de şaşırtıcıdır.

Atebat'a defnedilme konusunda, halkın olduğu kadar, hanedan üyelerinin ve yüksek rütbeli memurların da ısrarlı omaları, Şiîlerin tüm halk tabakasıyla topyekun olarak Bağdat eyaletini ne derecede sahiplenme çabasında olduklarının bir ifadesidir. Her ne kadar bu "sahiplenme çabası" görünürde siyasi bir maksat taşımasa da, bu dini yöneliş siyasi neticeler doğurmaktaydı.

Çünkü, cenaze nakli ve defninin pek çok meslek gurubu için önemli bir gelir kaynağına dönüşmesi, eyaletin bütçe hesaplarını alt üst edecek kadar ağırlık-

⁷⁰ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

⁷¹ 09 / Muharrem / 1323, BOA, A.MKT.MHM, 557 / 13.

⁷² *Mevsuatü'n Necef el-Eşref, Meşhedu'l İmam Ali* (nşr. Cafer Duceyli), Beyrut 1993/1413. Meir Litvak, *Shi'i Scholars of Nineteenth-Century Iraq, The Ulama of Najaf and Karbala*, (England, 1998). Meir Litvak, "A Failed Manipulation: The British, the Oudh Bequest and the Shi'i Ulama of Najaf and Karbala" *British Journal of Middle Eastern Studies*, 27/1 (May 2000), s. 69-89. Yitzhak Nakash, *The Shi'is of Iraq*, Princeton University Press, 1994.

ta bir gelir kalemi haline gelerek bölgede göz ardı edilemeyecek bir ekonomik güç olması, eyaletteki Şîilere siyasi nüfuz kazandırmıştı.

Bölgenin ekonomisine katkı sağlamakla beraber, cenaze trafiğinin, eyaletin yöneticileri açısından birtakım siyasi zaafıya yol açtığı anlaşılmaktadır. Özellikle II. Meşrutiyet’le beraber yarım yamalak anlaşılmış bir halde yayılmakta olan “eşitlik, hürriyet, kardeşlik” sloganlarından Bağdat eyaletindeki Şîiler de kendilerince istifade yolunu tutmuş, kamu çıkarı gözetilerek uygulanan karantınayı kendi mezheplerine bir hakaret telakki ederek bunun kaldırılmasını talep etmişlerdi. Bu nedenle de, karantina uygulamalarının yanı sıra, vergi düzenlemelerinin de, özellikle -I.Dünya Harbi yıllarında olduğu gibi- eyalette bir sıkıntı olduğu zamanlarda uygulanmasının pek mümkün olmadığı görülmektedir. Şîilerin cenaze nakli ve defin ile ilgili karantina ve vergi uygulamalarına gösterdikleri tepkiler, Vali’nin ifadesiyle eyaleti müteessir eden bir kriz ve müşkil bir durum haline gelebiliyordu. Bu durumu Şîilerin kendilerine uygun zamanlarda eyalette Osmanlı otoritesini tarttıkları ve hatta reddettikleri şeklinde yorumlamak mümkün olabilir.